

**Проф. др Жељко Лазић**  
*Академија за националну безбедност*  
**Доц. др Драган Станар**  
**Доц. др Слободан Анђелковић**  
*Факултет за међународну политику и безбедност*

## **МОРАЛНА ОПРАВДАНОСТ ТОПЛИЧКОГ УСТАНКА**

### ***Анстракт***

Топличком устанку, као једином устанку током Великог рата против инвазионих снага на окупираним територијама, не придаје се заслужени историјски значај, из разлога изостанка успеха у војно-тактичком смислу. Ипак, морални значај устанка, као искре слободе за српски народ и најава слома Централних сила, даје другачију конотацију драматичних догађаја који су се збили фебруара и марта 1917. године. Рад истражује оправданост подизања устанка са моралног аспекта користећи се критеријумима „праведног рата“. Анализа овог историјског догађаја по начелима *Jus ad Bellum*-а примењеним на устанак као специфичан облик политичког насиља, пружа научну потврду моралне оправданости Топличког устанка.

*Кључне речи:* Топлички устанак, праведни рат, устанак, политичко насиље, морал

### ***Увод***

Услови који су довели до Топличког устанка били су надасве комплексни. Јединствен је пример у историји ратовања да једна војска у потпуности напусти територију своје државе и уз велике губитке изврши релокацију и реорганизацију оружаних снага, како би ускладила своје даље деловање са интенцијама Савезника. У таквој ситуацији цивилно становништво у Србији било је препуштено на управу инвазионим силама мотивисаним осветом и територијално-материјалним претензијама. Посебно су се Бугарске снаге истицале по суровости, убијајући народну

интелигенцију, свештенике<sup>1</sup> и учитеље, док су Скопског митрополита Вићентија, живог спалили<sup>2</sup>. О томе сведочи извештај Аустроугаске обавештајне службе, од 30. априла 1916. године, у коме се наводи да је: „сваки Србин сигурно срећан што је дошао под нашу управу а не под бугарску управу“<sup>3</sup>. Подела територије извршена је по окупационим зонама, а за предмет овог рада важно је напоменути да је простор на коме је избио Топлички устанак био под Бугарском надлежношћу<sup>4</sup>, на основу раније потписаног Софиског уговора.

Актуелни политичко-војни услови погодовали су Србији, о чему сведоче улазак Румуније у рат на страни сила Антанте у августу 1916. године и успеси на солунском фронту освајањем Кајмакчалана (крајем септембра 1916.) и Битоља (новембра 1916.). Намера српске војске није била да се подигне устанак, већ да се делује диверзионо иза непријатељских линија, притом, усклађено са пробојем солунског фронта. У ту сврху, с' јесени 1916. године, у рејон планине Радан упућен је Коста Миловановић Пећанац. Ипак, почетак Октобарске револуције и потписивање Брест-литовског мира, као и скромни успеси румунске војске, одложили су амбициозне планове српске Врховне команде. За то време у поробљеној Србији, регрутовање војних обвезника у бугарску војску, резултирало је општенородим бунтом<sup>5</sup>. Значајна количина оружја која је остала у поседу локалног становништва након повлачења војске, представљала је једну од релевантних потпора експанзије народног незадовољства. Ипак, општи утисак је да је устанак био преураћен и мимо воље Врховне команде (и без знања српске Владе<sup>6</sup>), а под притиском самог народа, доносно, народних представника, устаника и појединих војвода<sup>7</sup>.

---

<sup>1</sup> „Међу убијеним Србима посебно место заузимају свештеници. Њихов број је већи од 150... На једном лешу избројано је 74 убода ножем.“ „Уводни део документације међународне комисије о бугарским злочинима у Србији“, у *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Ђурић, Силвија и Стевановић, Видосав, БИГЗ, Београд, 1986, стр. 662.

<sup>2</sup> Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Ниш, 2005, 733.

<sup>3</sup> АС-Београд, ВГГ, VIII/5, извештај К. Nr 1894, Београд, 30.04.1916. према: Андреј Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*, Београд, 1987, 69.

<sup>4</sup> Како је устанак попримао шире размере, обухватао је територије и које су биле под Аустроугарском управом. Такође, устанак је и угушен здруженом акцијом непријатељских снага.

<sup>5</sup> *Енциклопедија српског народа*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

<sup>6</sup> Извештај *Анкетног одбора за извиђање узрока о побуну у Топличком и Врањском округу и осталим крајевима*, од децембра 1918. закључује да је: „За несрећу која је постигла народ у побуњеним крајевима одговорна на првом месту Врховна команда, што је послала у народ свог изасланика за организацију четничке акције пре но што је о томе известила краљевску владу као носиоца опште државне политике“, АВИИ, према: Миливоје Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд, 1971, 74.

<sup>7</sup> Јован Дерок, *Топлички устанак и оружани отпор у окупираној отаџбини 1916-1918 године*, Београд, 1940

Када се разматра оправданост започињања рата, у међународним односима, критеријуми *jus ad bellum-a* (праведности рата) кључни су и централни услови који морају да се испуне, уколико желимо сматрати, прогласити, и историјски забележити неки рат као праведан. Са методолошког аспекта, мерење друштвених појава генерално представља изузетно сложен задатак, превасходно због проблема да се одређени процес, вредност или став прогласи општим. „При том је познато да се може мерити само оно о чему постоји друштвено сазнање или оно чијим се мерењем може остварити друштвено сазнање.“<sup>8</sup> Тако се развојем мисли о праведности рата, дошло до формулације шест критеријума, односно услова, које рат мора да испуни како би се могао назвати праведним – праведан разлог/узрок, праведна намера, објава од стране суверена, пропорционалност, могућност (реална изгледност) победе и последње решење.<sup>9</sup> Треба нагласити да не постоји јединство, код филозофа који се баве питањима праведног рата, око свих набројаних критеријума, тј. већина користи само четири или пет, које сматрају релевантним. Како бисмо што боље и детаљније анализирали Топлички устанак, користимо свих шест критеријума *jus ad bellum-a*. Ипак, када будемо говорили о Топличком устанку, ваља имати на уму чињеницу да устанак није исто што и рат, па се самим тим и критеријуми оправданости морају интерпретирати на специфичан начин, примерен устанку као облику политичког насиља.

#### *Развој теоријске мисли о праведном рату*

Филозоф Јован Бабић скреће пажњу на бурну историју теоријске расправе о праведном рату, те закључује да је примеренија употреба термина „традиција праведног рата“<sup>10</sup> него „теорија праведног рата“. Филозофска мисао о праведном и оправданом рату суштински започиње хришћанским мислиоцима Аурелијем Аугустином и Томом Аквинским, мада је тематика била присутна и код грчких мислиоца, али и Цицерона. Идеја поменутих филозофа била је да помире хришћанско мирољубиво учење са потенцијалним учествовањем у рату хришћанских држава, те се у њиховим размишљањима и делима понајвише баве управо „прилагођавањем“ хришћанске догматике реалности међудржавних односа. Касније, о праведном рату детаљно расправљају Гроцијус (Grotius), Пуфендорф (Pufendorf), Виторија (Vitoria),

<sup>8</sup> Вера Арежина, „Специфичности мерења у политичким наукама“, *Српсак политичка мисао*, 3/2009, 136.

<sup>9</sup> Поједини аутори критеријуме праведног разлога и праведне намере наводе као један критеријум

<sup>10</sup> <http://www.rastko.rs/filosofija/rat-i-mir/delo/14130> (25. децембар 2016).

Суарез (Suarez), Вател (Vattel), док елементе идеје праведног рата налазимо и код најпознатијих филозофа света, као што су Хобс (Hobbes), Лок (Locke), Кант (Kant), итд. Како се рат трансформисао, тако су се мењали и погледи и тумачења праведности рата, тако да данас аутори као што су Волзер (Walzer), Родин (Rodin), Шу (Shue), Шерман (Sherman), МекМахан (McMahan), Приморац, Бабић, и многи други филозофи примењене етике пишу о елементима праведног рата, из перспективе модерног ратовања. Целокупну теорију праведног рата можемо поделити у три целине – *jus ad bellum* (праведно започињање рата), *jus in bello* (праведно вођење рата), и *jus post bellum* (праведно понашање по окончању рата)<sup>11</sup>. Најживља расправа у модерној теорији рата је свакако она око питања односа *jus ad bellum*-а и *jus in bello*-а, односно око питања аутономије *jus in bello*-а.<sup>12</sup> Као закључак ових расправа, можемо тврдити да се, када се разматра морална оправданост неког рата, или неког другог облика политичког насиља, заправо разматра концепција *jus ad bellum*.

#### *Разлике између рата и устанка као облика политичког насиља*

Рат и устанак, као насилне друштвене тековине одвећ познате људској цивилизацији, наликују једно другом. Будући да теорија препознаје класификацију на основне и сложене облике политичког насиља, имајући у виду њихове међусобне односе, овде се очито ради о два сложена облика политичког насиља<sup>13</sup>. У пракси се очита веза између рата и устанка препознаје у намери да се на нелегалан начин изврши смена власти, односно, као ситуација где се одређена друштвена група (национална, верска, класна) оружаном супротставља својој или туђинској власти<sup>14</sup>.

Успешни устанак обично обухвата неколико критичних фаза, међу којима се истичу: одговарајући политички тренутак, јасни захтеви устаника, непосредан повод за подизање устанка, формирање руководства, широко друштвено прихватање и омасовљење покрета, материјална подршка, војно-политичка подршка регионалних

---

<sup>11</sup>Концепција *Jus post bellum* је новијег датума, те велик број теоретичара још увек ни не разматра ову концепцију као део теорије праведног рата. Такође, поједини аутори уводе и концепцију *Jus ante Bellum*, али је она тек у зачетку.

<sup>12</sup>Види шире у: Dragan Stanar, „Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating Jus ad Bellum from Jus in Bello“, *Vojno delo* 2016-8, 33-41.

<sup>13</sup>У сложене облике политичког насиља убрајају се још и говор мржње, насилни протести, побуне, нереди, немири, штрајк глађу, тероризам, субверзија, репресија и терор.

<sup>14</sup>Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер, I део*, Београд, 2002

или светских сила<sup>15</sup>. Важна карактеристика успешних устанака је офанзивност, тако Симеуновић наводи да је дефанзива смрт сваког оружаног устанка<sup>16</sup>. На почетку развоја покрета, кроз промоцију народног бунта, устаници чешће користе руралне средине које су погодне за герилски облик борбе, односно, како борба поприма шире друштвено утемељење, тежиште се преноси у градове, где се и налазе политички центри моћи и места просторне концентрације њихових симбола. Сваки устанак има своју специфичну форму развоја, на начин да некада почиње и спонтано, у политички скромним околностима (протестима, нередима, различитим видовима грађанске непослушности и сл.), а касније напредује како расте и организациона структура која га предводи, као и количина материјалних средстава која се у ту сврху издвајају. Неретко се дешава да тек накнадно поприма димензију експлицитног општег насиља и просторне дисперзије.

Са друге стране, рат је, као облик политичког насиља, институционализованог карактера, што по природи ствари негира спонтаност догађаја. У питању је „комплексан, интензиван и масован сукоб држава, војно-политичких савеза или различитих друштвених група унутар једне земље, у којем се масовно и организовано примењује оружаном насиље и води оружана борба ради остварења одређених политичких, економских и војних циљева класа, држава или народа“<sup>17</sup>. Ратна зона се одређује као област насилних конфликта које се тичу територије или власти, где су ангазоване барем две стране, при чему је једна од њих обавезно држава, и где је крајњи исход најмање 25 погинулих као последица војних активности<sup>18</sup>. Оружани сукоби, по наводу Међународног комитета Црвеног крста, могу бити међународног (када се прибегава оружаној сили између две или више држава), односно, локалног карактера. Оружани сукоби локалног типа су сукоби који трају дуже време и воде се између владиних оружаних снага и снага једне или више наоружаних група, или између оружаних група које су настале на територији те државе, а притом, сукоб достигне одређени ниво интензитета<sup>19</sup>. Стога се може закључити да оружани сукоби,

---

<sup>15</sup>Мада последњи наведени критеријум је изостао на примеру Кубанске револуције, која је изведена народним устанком, без војне, политичке или материјалне подршке споља.

<sup>16</sup>Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Београд, 2009

<sup>17</sup>*Војни лексикон*, Војно издавачки завод, 1981

<sup>18</sup>Peter Wallensteen, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, 3rd ed, London, 2012.

<sup>19</sup> <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf> (06. октобар 2015).

иако не искључиво окарактерисани као ратни сукоби, најчешће представљају синониме, будући да је званична објава рата постала реликвија међународних односа<sup>20</sup>.

### *Критеријуми за одређење оправданости оружаних сукоба на примеру Топличког устанка*

Имајући у виду разлику између рата и устанка, тј. специфичност устанка као облика политичког насиља, покушајмо да испитамо моралну оправданост подизања устанка на примеру Топличког устанка. Поменути критеријуми *jus ad bellum*-а односе се на започињање рата између две, или више, држава, те их свакако морамо прилагодити проблематици устанка. Теоријски је ово најинтересантнији део целокупне теорије праведног рата, јер је „неоспорно да се концепт *jus in bello* примењује и на међународне оружане сукобе“<sup>21</sup>, односно да морална правила борбе не зависе од облика политичког насиља – принцип селективности и принцип пропорционалности важе у сваком оружаном сукобу.<sup>22</sup>

Праведан узрок јесте критеријум који може, без много модификација, да се директно примени и на устанак. У случају Топличког устанка, узроци су јасни – незадовољство народа окупационом управом и злоделима која су вршена над њима<sup>23</sup>, жеља за само-ослобођењем, док је непосредан повод била чињеница да су бугарске власти почеле регрутацију српских младића, који би потом били упућени на фронт, да се боре против сународника, сопствених очева, браће, рођака. Ова ситуација имали би огроман утицај и на српског борца на оне стране линије, који би „сваки пут, пре но што опали пушку, морао да се пита да она сенка, што вири из непријатељског рова, није баш глава његовог нејаког сина, због кога је оставио домаће огњиште...“<sup>24</sup> У посебном фокусу бугарских окупационих власти били су српски интелектуалци, „учитељи,

<sup>20</sup> Слободан Анђелковић, Ђорђе Сарапа, „Међународноправни аспект ангажовања приватних војно-безбедносних компанија у зонама оружаних сукоба“, *Међународна политика*

<sup>21</sup> Francois Bugnion, „Jus ad Bellum, Jus in Bello and Non-International Armed Conflicts“, *Yearbook of International Humanitarian Law*, vol. VI/2003, 169.

<sup>22</sup> Принцип селективности бави се питањима легитимитета циљева, имунитета циљева, двоструког ефекта и колатералне штете, итд. Принцип пропорционалности бави се питањима легитимитета средстава која се користе у операцијама, горућим питањем *крајње нужде*, итд.

<sup>23</sup> Шире о злочинима над Србима под бугарским окупатором у књизи *Топлички устанак 1917*, у којој аутор користи богате податке из разних архива, извештаја међународних комисија, појединачних истраживања итд.: Милован Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд, 1971, у: Milovan Pissari, *Bulgarian Crimes against Civilians in Occupied Serbia during First World War*, Balcanica XLIV, SASA, Belgrade, 2013, и у „Извештај америчког новинара Вилијама Драјтона“ у *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, Београд, 1986, 696-709.

<sup>24</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 21-22.

председници општина, као и утицајнији и виђенији људи<sup>25</sup> на челу са свештенством, посебно утицајном друштвеном групом у Срба.<sup>26</sup> Чини се да за разлоге устанка на окупираној територији, поготово у Велико рату, није потребно наводити исувише аргументације, јер је историја забележила стање и третман Срба који су остали на окупираној територији.<sup>27</sup><sup>28</sup> Намера, односно циљ Топличког устанка је ипак нешто комплекснији. Поред жеље да се заустави понашање окупационих власти, као и жеље за слободом, вође Топличког устанка имале су такође за циљ да својим деловање, тј. подизањем устанка помогну надирућој српској војсци. Имајући у обзир да је та српска војска водила ослободилачки рат, против неправедног непријатеља, чињеница је да је намера, чак и када се овако свеобухватно разуме, потпуно праведна, јер није подразумевала освету, регионалну доминацију, заузимање туђих територија итд. већ просто ослобођење сопствене територије од окупације.

Оно где морамо прилагодити концепцију *jus ad bellum*-а устанку, јесте критеријум објаве рата од стране суверена, односно „компетентне власти“. У међународним односима подразумева се да „владари, монарси, председници, генерали, премијери, законодавна тела, и др.“<sup>29</sup> једне државе мора објавити рат другој, да би се тај рат могао сматрати праведним. Са друге стране, код устанка, овај критеријум просто није примењив. Самим тим што се устаници налазе на територији под контролом снага окупације, а нису део војске нити једне постојеће државе, надлежни органи и представници окупационих власти не сматрају било ког представника устаника легитимним представником „компетентне/суверене власти“. Ипак, када је сам

---

<sup>25</sup> „Уводни део документације међународне комисије о бугарским злочинима у Србији“, у *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, Београд, 1986, 662.

<sup>26</sup> „...само 1915-1916, и то само у врањском округу, убијена (су) 42 свештеника, а до 1918 се број српских свештеника, побијених на територији окупираној од Бугара, попео на неколико стотина“; „У мржњи према српској цркви, Бугари су терали до бестијалности. Ону су поганили српске цркве и олтаре у њима, скидали голе српске калуђерице, јахали српске попове и калуђере, пљували им на браду, затварали их у најгорим ћумезима и, у случају интернирања, терали их пешке без зимског одела и обуће, и још тукли кундацима. У заробљеничким логорима употребљавали су их за прање соба, изношење ђубрета и чишћење клозета. Они су били у тако бедном стању да је један од њих умро од вашију.“ М. Перовић, *Топлички устанак*, 30. и 35.

<sup>27</sup> „...слободно се може рећи да за цело време окупације у поробљеној Србији није уопште било никаквог закона, него је народ био потпуно и без икакве заштите изложен подивљалом бесу и разбукталом нељудским страстима ове ни од кога контролисане и необуздаване војске и њеног цивилног чиновништва.“ *Ибид.* 38-39.

<sup>28</sup> „Можемо са сигурношћу констатовати да нема одредбе Хашке конвенције, нити иједног начела међународног права, које Бугари нису прекршили у току њихове окупације Србије.“ - „Уводни део документације међународне комисије о бугарским злочинима у Србији“; „Бугари (су) неоспорно починили дивљаштва најодвратније и најнечовечније природе.“ - Извештај америчког новинара Вилијама Драјтона“ у *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, Београд, 1986, 690. и 709.

<sup>29</sup> Donald Wells, *An Encyclopedia of War and Ethics*, London, 1996, 257.

устанак подигнут, организовано је и обелодањен<sup>30</sup>, те се и почело са оружаним нападима, што представља својеврсну комуникацију међу сукобљеним странама. Овај критеријум био је првенствено битан у време пре формирања савремених држава са јасно истакнутим сувереном и владаром који контролише целокупну територију, јер се њиме настојало избећи да локални властелини, војсковође и остали „приватни појединци“ започињу сукобе.

Критеријум пропорционалности у концепцији *jus ad bellum* заправо захтева „да укупно зло рата неће надмашити добро или корист који се њима постижу.“<sup>31</sup> Како би испуниле критеријум пропорционалности, вође Топличког устанка морале су циљати на стварање стања слободе и благостања на ослобођеној територији, које би оправдало употребу зла и насиља у самом устанку. Корист од устанка, дакле, морала је да превагне укупно зло рата, жртве и насиље са обе стране. Суштинско питање које намеће овај критеријум јесте да ли је оружана борба, и све оно што иде са њом - жртве, страдања, материјална штета, оправдан и пропорционалан одговор на узрок започињања исте, односно „рат неће погоршати постојећу ситуацију.“<sup>32</sup> У случају Топличког устанка, употреба насиља апсолутно је пропорционалан одговор на окупацију земље, терор над становништвом, бруталну пљачку<sup>33</sup> и коначно, на претњу и намеру окупатора да регрутује Србе за убијање других Срба, потенцијално њихових најближих, на фронту.<sup>34</sup> Морамо додати да је врло важно препознати разлику између пропорционалности *jus ad bellum*-а и *jus in bello*-а<sup>35</sup>, која „иако јасна у теорији, има тенденцију да бледи у пракси...“<sup>36</sup> Питање квалитета и квантитета употребе насиља у појединачним обрачунима и борбама током самог устанка даће нам одговор на питање да ли је поштован *jus in bello*<sup>37</sup>, а не да ли је сам устанак, као облик насиља, био оправдана реакција у односу на оно шта га је изазвало и шта доноси. Поготово је интересантно проучавати поштовање *jus in bello*-а од стране устаника који су у

---

<sup>30</sup> Види шире у: Ј. Дерок, *Топлички устанак*

<sup>31</sup> <http://www.rastko.rs/filosofija/rat-i-mir/delo/14130> (25. децембар 2016).

<sup>32</sup> David Rodin; Richard Sorabji, *The Ethics of War, Shared Problems in Different Traditions*, Burlington, 2006, 14

<sup>33</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*,

<sup>34</sup> Сви ови фактори појединачно, а поготово у синергији, досегли су и прешли „праг“ после којег је употреба силе, у овом случају у облику устанка, постала оправдана

<sup>35</sup> Види шире о разликовању пропорционалности *jus ad bellum*-а и *jus in bello*-а у: Wells, *Encyclopedia*, 398.

<sup>36</sup> Enzo Cannizzaro, „Contextualizing proportionality: jus ad bellum and jus in bello in the Lebanese war, *International Review of the Red Cross*, Volume 88, 864/2006, 781.

<sup>37</sup> Види шире о проблематици отпора војној окупацији у етици рата у: Мајкл Волзер, *Праведни и неправедни ратови*, Београд, 2010, 227-261.



позицији у којој су били Срби под бугарском окупационом управом, јер „треба знати да када је у питању биолошки опстанак једног народа, он је спреман да се послужи свим средствима, притом не водећи превише рачуна о добру и моралној страни својих дела“<sup>38</sup>, али ћемо ми, зарад јасноће и концизности рада, задржати на проучавању критеријума *jus ad bellum*-а. И поред тога што су се устаници борили за очување једног народа, што чисто биолошко, што културолошко, они су 22. фебруара 1917. године образовали преки суд, наредбом Косте Пећанца, која се звала „Правила о начину операција и смртним казнама над кривцима на основу ратног злочина.“<sup>39</sup> Овај суд образован је управо због поштовања *jus in bello*-а, односно „ради сузбијања многих девијантних појава (убистава, пљачке) које су... узеле маха међу четницима и цивилним становништвом.“<sup>40</sup>

Анализа последња два критеријума *jus ad bellum* концепције, последњег решења и могућности победе, јесте и најизазовнији део тумачења моралне оправданости Топличког устанка. За разлику од претходно анализираних критеријума, код којих и нема неких недоумица и дилема, те се закључци сами намећу, ова два критеријума су прилично проблематична. Пођимо од критеријума последњег решења, тј. исцрпљености свих осталих опција. Да ли је дизање устанка заиста била последња опција? Да ли су све остале опције за превазилажење проблема – преговори, грађанска непослушност, бежање у планину и шуму, итд. биле исцрпљене? Самим доласком Косте Пећанца ситуације се, чини се, поправила – „Народ је осетио да опет има заштитника и одахнуо је. Озлоглашени претседници општина и други насилници се умирише. Претседници општина почеше да дају оставке и да се повлаче, а општине пређоше у руке поштенијих људи.“<sup>41</sup> У неким је деловима територије постигнута „нека врста примирја између комита и Бугара. Кроз села су сваки својим правцем мирно пролазили четници и Бугари – нико никога није дирао.“<sup>42</sup> Да ли је покушано склањање младића, који су били зрели за регрутацију, у шуме, пребацивање преко границе, или неки други вид избегавања ове, народу одвратне, обавезе? Са друге стране, постављала су се питања: „А има ли места за сав наш народ у шуми? За колико времена? Шта ће

---

<sup>38</sup> Илија Кајтез, *Мудрост и мач, филозофи о тајнама мира и рата*, Београд, 2012, 99.

<sup>39</sup> Божица Младеновић, „Пет извора о раду преког комитског суда“ у *Топлички устанак 1917*, Часопис за књижевност, културу и друштвени живот Топлице, 1992, 45.

<sup>40</sup> *Ibid.*

<sup>41</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 15.

<sup>42</sup> М. Перовић, *Топлички устанак*, 104.

тамо јести? Или оставити нејач и жене по селима оним нељудима?“<sup>43</sup> Из историјских извора нам се чини да нису све вође устанка биле за подизање устанке у том моменту, и наводи се да је дошло до размимоилажења ставова – „Претставници двеју струја су Пећанац и Војиновић.“<sup>44</sup> Уколико је заиста било простора да се покуша наћи неки алтернативни начин решавања проблема, или да се макар инсистира на стрпљењу код народа, можда су се те опције могле истражити, како би се нашла алтернатива устанку, или како би се он макар одложио, за шта се иначе залагао Пећанац. Са друге стране, Миливоје Перовић износи мишљење да би можда „убијањем и интернацијом било уништено скоро исто толико људи чак и да није било устанка. Разлика је само у томе што би без устанка народ умирао нечујно, ропски, на коленима.“<sup>45</sup> Разлози због којих се Пећанац толико противио устанку директно су повезани са последњим, и најконтроверзнијим, критеријумом – критеријумом могућности победе.

Овај критеријум има неколико различитих дефиниција, па се рецимо некада назива и критеријумом „емергентног мира“.<sup>46</sup> У случају овако дефинисаног критеријума, не разматра се само могућност победе у сукобу, већ и да ли та победа може донети трајни мир. У случају Топличког устанка, критеријум могућности победе доноси највише дилема и недоумица, али на прилично специфичан начин, јер је целокупан утисак да су том устанку недостајали реални изгледи за победу искључиво зато што је био подигнут у погрешном тренутку. Наиме, сам Пећанац, који је био упућен у Србију да организује устанак, добио је наређење од Врховне команде да „четничку акцију отпочне тек онда, када се буде јасно видело да непријатељ одступа и да је наша војска близу, а дотле да се држи у потпуној тајности.“<sup>47</sup> Његове акције требале су бити искључиво диверзантске, док „народне масе није смео ангажовати нити устанак дизати.“<sup>48</sup> Директива дата капетану Јовану Илићи, при његовом упућивању у Србију октобра 1917. године још недвосмисленије сведочи о мишљењу Врховне команде о било каквом устанку: „Ни Ви, ни остали четници мате право дизања општег устанка и треба да увек будете свесни да једна таква озбиљна мера повлачи страховите казне за становништво и доводи га у претежак положај и

---

<sup>43</sup>*Ibid.* 22.

<sup>44</sup>*Ibid.* 112.

<sup>45</sup>*Ibid.* 65.

<sup>46</sup>Wells, *Encyclopedia*, 257.

<sup>47</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 8.

<sup>48</sup> М. Перовић, *Топлички устанак*, 63.

недоумицу незнајући како да се определи и нашта да се реши.<sup>49</sup> Врховна команда била је исправна у својој процени да устанак неће имати смисла, тј. да ће имати бар неку реалну могућност победе, тек у случају уколико се подигне као потпора надирућем продору војске. Рачунало се да ће се уласком Румуније у рат, и повољнијим развојем ситуације на источном фронту стећи услови за пробој Солунског фронта. Ипак, већ на самом почетку 1917. године „примљене су од повереника неповољне вести: не може се рачунати на успех румунске офанзиве, у Русији је дошло до револуције, у Грчкој су избили нереди...“<sup>50</sup> У оваквој констелацији снага,<sup>51</sup> чини се да устанак није имао никакву могућност успеха. Овде је драгоцен мисао Карла фон Клаузевица (Carl von Clausewitz), једног од најпознатијих теоретичара рата у историји, који каже да „ма колика била храброст народа, колико год су ратничке његове традиције, колико год да је велика мржње према непријатељу, колико год да је погодан терен за борбу - то не мења чињеницу да је устанак неодржив, тамо где је атмосфера препуна опасности.“<sup>52</sup> Коста Пећанац је био упућен у ове околности и „он је могао да има реалан осећај о могућностима“<sup>53</sup>, за разлику од осталих учесника и вођа устанка, нарочито Косте Војиновића, који је био „без осећаја стварности.“<sup>54</sup> Управо су из тог разлога само Пећанац и његов ађутант, потпоручник Милан Дрљевић, били против дизања устанка у том моменту. Пећанац није имао начина ни да консултује Врховну команду, те је „пред вољом народном“<sup>55</sup> пристао да учествује у устанку. Устанак је био „не само против његове воље, него чик и упркос свих његових напора да га спречи“<sup>56</sup> док је сам Пећанац тврдио да „он не само што није хтео устанак нити га је дигао, већ је од почетка до краја био против њега, чак даје његово држање у устанку било дефетистичко, штавише – саботирао га је!“<sup>57</sup> Нажалост, догађаји који су уследили потврдили су страховања и предвиђања Пећанца, јер је устанак угушен на најсуровији начин, а злочини над српским народом постали су још жешћи. Била су то „зверства која здрави људски ум једва може да појми да су могућа, а камоли нађе начина да их

---

<sup>49</sup> *Ibid.* 64.

<sup>50</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 19.

<sup>51</sup> У Дероковој књизи детаљно је описана диспропорција у снази окупационих снага и устаника – Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 114-115.

<sup>52</sup> Carl von Clausewitz, *On War*, Princeton, 1989, 482.

<sup>53</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 112.

<sup>54</sup> *Ibid.*

<sup>55</sup> *Ibid.* 24.

<sup>56</sup> М. Перовић, *Топлички устанак*, 63.

<sup>57</sup> *Ibid.* 78.

објасни и оправда...<sup>58</sup> У самом устанку је пало „15.000 жртава, не само људи, него жена и деце“<sup>59</sup> док је у одмаздама „убијено више од 20.000 мушкараца, жена и деце.“<sup>60</sup> Дерок тврди да „устанак није испунио наде устаника, нити је могао да их испуни.“<sup>61</sup> У ужем смислу, Топлички устанак није испуњавао критеријум могућности победе, бар не у моменту у ком је подигнут.

Када се анализира критеријум могућности победе, у разматрању да ли неки рат или оружани сукоб назвати праведним са једне стране, заправо се разматра моралност одлуке да се уђе у безизгледни рат, али моралност у односу на људе који тај рат треба да воде, да се боре, и да гину. Дакле, овде говоримо о моралној одговорности доносиоца одлуке за улазак у рат, поменуте „компетентне власти“, према својим поданицима, тј. будућим борцима и жртвама. Сам рат дакле, уколико испуњава све остале критеријуме *jus ad bellum*-а, осим критеријума могућности победе, јесте неправедан, али искључиво у односу на борце који ће узалуд дати животе, без да сами имају удела у доношењу одлуке.<sup>62</sup> У овом случају можемо говорити о вођству које изневерава народ који представља, шаљући га у смрт, без изгледа да та њихова највреднија жртва донесе корист држави. Додајемо, међутим, да је наивно очекивати да било која модерна држава може функционисати, поготово у кризним временима, тако што ће се сваки појединац појединачно питати о рату. Франциско де Виторија (Francisco de Vitoria) каже да „ако поданици не могу да служе у рату осим уколико се прво увере у његову праведност, држава ће запасти у велике опасности“<sup>63</sup>, док Волзер описује како се Наполеон хвали да „може себи да допусти да губи 30.000 људи месечно“ али додаје да „то не би могао да учини...да је морао да пита људе који ће „изгубити.““<sup>64</sup> Управо је због ове чињенице, тј. неопходност „препуштања“ појединцима на врху да доносе одлуке у име целокупног народа, односно назовимо то „делегирањем одговорности“ на врх, толико и важан критеријум могућности победе. Топлички је устанак, у овом погледу, толико специфичан, да има повода испитати да ли се критеријум могућности победе може уопште и применити у овом случају. Наиме,

---

<sup>58</sup> Жарко Драгојевић, *Топлички устанак: недоумице могуће екранизације*, Рад прочитан на научном скупу „Топлички устанак – 85 година касније“, Блаце, 1.3.2002, 118.

<sup>59</sup> В. Ћоровић, *Историја Срба*, 733,

<sup>60</sup> *Енциклопедија српског народа*

<sup>61</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 113.

<sup>62</sup> У модерним ратовима, изузетно мали број људи заправо и доноси одлуку о уласку у рат. То је сам политички врх државе, који доноси одлуку у име народа, мада у самом сукобу готово никада не учествује, већ то препушта поменутом народу.

<sup>63</sup> М. Волзер, *Праведни и неправедни ратови*, 77.

<sup>64</sup> *Ibid.* 64.

имајући у виду изнесене тврдње да су Врховна команда, и њен представник на терену, Коста Пећанац, имали јасан и изричит став против дизања устанка, поставља се питање које онда уопште донео одлуку о самом дизању Топличког устанка 1917? Коста Војиновић, заједно са свештеником Митом Димитријевићем,<sup>65</sup> представљао је глас народа под окупационом управом. „Устанак је избио непосредно из озлеђене народне душе; народ га је сам дигао... сам је водио и добијао борбе... сам за њега платио страшну цену.“<sup>66</sup> Чак је и председник „Анкетног одбора за извиђање узрока о побуни у окрузима Топличког, Врањског, Нишког и другима, штетне последице тих побуна и одговорност лица која су их изазвала“ формираног после рата, Тодор Станковић, изнео уверење да би устанак букнуо „и без доласка Косте Пећанца...“<sup>67</sup> док Дерок додаје: „Сви су духови били за устанак.“<sup>68</sup> Разматрајући расположење народа, Перовић наводи размишљања становника општина Медвеђа, Добри До, Лебане, села Добре Воде, Сијаринска Бања, и других места под окупацијом – „народ је једва чекао устанак, јер се морало мрети и овако и онако... Бугари су од доласка вршили таква недела, интернације и убијања, да је народ сам тражио ма какву зраку и ма коју страну за спасавање... да није било ниједног војводе у овим крајевима, ипак би се народ морао дићи на оружје, јер се бугарски злочини више нису могли подносити... колико нам је био додијао зулум и сами би се дигли на оружје, све да није било Пећанца и других војвода.“<sup>69</sup> Са народом се слажу и они који су писали о устанку: „Било би сасвим погрешно веровати да су комитске чете имале да спремају устанак. Он је већ био готов, требало га је само извести... Мимо одлука четовођа и војвода покрет почиње спонтано... Устанак је дигао сам онај српски сељак...“<sup>70</sup> Митровић наводи да је „сам народ... својеврсном спихозом, расположен и вољан да четницима стави на расположење све“, док им се чинило да се „тутњава топовске палбе, чула доле негде, са југа“<sup>71</sup>.

Поред тога, народ је био и солидно наоружан, „из урођене љубави према оружју, а и знајући да му је већ у много прилика оружје послужило у одбрани части и

---

<sup>65</sup>Из претходних описа бугарских иживљавања над свештенством, јасно је зашто је управо свештеник био међу најватренијим заговорницима устанка.

<sup>66</sup> М. Перовић, *Топлички устанак*, 59.

<sup>67</sup> *Ibid.* 74.

<sup>68</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*, 24.

<sup>69</sup> М. Перовић, *Топлички устанак*, 75.

<sup>70</sup> *Ibid.* 77-79.

<sup>71</sup> А. Митровић, *Устаничке борбе*, 196. и 219.

имовине...“<sup>72</sup> Посматрајући кроз призму Монтескјеовог „духа народа“, идентитет српског народа нераскидиво је повезан са богатом ратничком традицијом и борбеним духом. Утицај овакве „борбене традиције“<sup>73</sup> на спремност једног народа да се бори и да се не мири са угњетавањем, био је огроман фактор у Топличком устанку.

Ови историјски извори осликавају једну, за модерно доба, врло ретку ситуацију – сам народ је донео одлуку о подизању устанка, који ће сам и водити, не само без консултација са војним и политичким врхом, већ управо против жеља и мишљења државног врха. Суочен са насилним мењањем идентитета<sup>74</sup>, затирањем културе,<sup>75</sup> и физичком ликвидацијом, српски народ под окупационом управом дигао је Топлички устанак као једини начин за очување њиховог смисленог постојања. У овом описаном случају, критеријум могућности победе просто није примењив, јер нема говора о каквој „издаји народа“ од стране власти, „жртвовању људи“ и политиканству са високом ценом. И поред тога што победа, у ужем смислу, уопште није била реално могућа, српски народ се херојски одлучио за борбу против неупоредиво надмоћнијег непријатеља, из немогућности да се помири са губљењем сопственог српског идентитета.

### **Закључак**

Рад се ослања на историјску грађу која се састоји од сведочења учесника устанка, комисија образованих у циљу истраживања ратних злочина, извештаја страних истраживача, радова и истраживања знаменитих историчара. Поред тога, у процесу евалуације моралне оправданости устанка, рад се ослања на ставове

---

<sup>72</sup> Ј. Дерок, *Топлички устанак*

<sup>73</sup> Шире о утицају борбене традиције на борбени морал у: Неђо Даниловић, *Морал војске у грађанском рату*, Београд, 2001, такође доступно у Војна етика – Хрестоматија, уредио Борислав Д. Гроздић, Београд, 2009, 334-335.

<sup>74</sup> „Људи су били приморани да напусте своје традиције, језик, чак и сопствено име – једном речју, ону су изгубили право на своју слободну индивидуалност.“ „Уводни део документације међународне комисије о бугарским злочинима у Србији“, у *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, Београд, 1986, 691.

<sup>75</sup> Бугарске окупационе власти покушавале су на све начине да затру сваки сегмент српског идентитета – религију, језик, културу, традицију. „Реч Србин треба потпуно да се изгуби и нико не сме да је изусте. Сви треба да је потпуно забораве... Цео тај систем мера кретао се отприлике од табли... „Овде је забрањено говорити српски“ – па до случаја у којима су... органи бугарске власти наред улице једностранно убијали човека од кога би чули ма и једну српску реч... Презимена се више нису смела свршавати на „ић“ него на „ов“ или „ев“... Требало је, дакле, из срца тога народа ишчупати сваку свест о његовој историји, култури и националности... и уопште сваку љубав према Србији... Све у свему, циљ је био јасан: за најкраће време свим средствима, па ако треба и оним које људи међу собом у историји нису употребљавали, избрисати сваки траг српског имена у „Бугар-Морави““ М.Перовић, *Топлички устанак*, 31, 33, 36,38-39, и 40.

еминентних теоретичара праведног рата, како модерних, тако и оних историјски најзнаменитијих. Детаљним испитивањем историјске грађе, која говори о догађајима пре, током, и после самог Топличког устанка, и њеном анализом по најобухватнијим критеријумима *jus ad bellum-a*, тј. користећи шест различитих критеријума, рад је доказао моралну оправданост подизања Топличког устанка. Прилагођавањем одређених критеријума *jus ad bellum-a* устанку, како посебном облику политичког насиља, различитом од рата, овај рад је показао је да вође Топличког устанка, као ни сам народ који је устанак и подигао, нису прекршиле ниједну одредницу *jus ad bellum-a*. Најпроблематичнији критеријум, свакако, био је критеријум могућности победе, али се, услед специфичности Топличког устанка, и описаних околности, може тврдити да он и не може да се на исправан начин примени на овај догађај. Да ли је народ донео праву одлуку или не, свакако се може анализирати из аспекта историје, али је незамисливо да се један народ морално осуди због тога што је одлучио, слободном вољом, да се (безизгледно) бори за своју слободу, идентитет, и голи опстанак. Морално осудити само-жртвовање једног народа, и бирање борбе без неких изгледа за успех, значило би довести у питање његово право на слободан избор. Жртве Топличког устанка, посебно оне које су пале као одмазда због подизања устанка, биле су неприхватљиве, али не мање прихватљиве од присилне регрутације српских војних обвезника у бугарску војску. Са аспекта народа тог продручја, који је насељавао планинске крајеве некадашње војне крајине (границе) и који је још увек памтио турски „данак у крви“, страдати се морало – само се постављало питање начина. Страдални пут који је изабран био је, *de facto*, нерационалан, али и слободан избор.

Српски народ који је подигао устанак нашао је у борби, нажалост толико блиској националном идентитету, ослонац и наду у времену без наде. У овој слободној одлуци самог народа нема ништа неморално. „Човеку увек од памтивека до данас треба ослонац, макар он био и ирационалан и митолошки, јер је најгоре стање за појединца и читаве народе – незнање.“<sup>76</sup>

---

<sup>76</sup> Илија Кајтез, *Мудрост и мач*, 61.

## *Литература*

### *Књиге:*

1. Волзер, Мајкл: *Праведни и неправедни ратови*, Службени гласник, Београд, 2010.
2. Даниловић, Неђо, *Морал војске у грађанском рату*, Задужбина Андрејевић и НИЦ „Војска“, Београд, 2001.
3. Дерок, Јован, *Топлички устанак и оружани отпор у окупираној отаџбини 1916-1918 године*, Просвета, Београд, 1940.
4. Кајтез, Илија: *Мудрост и мач, филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд, 2012, стр. 99.
5. Митровић, Андреј, *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*. Српска књижевна задруга, Београд, 1987.
6. Перовић, Миливоје, *Топлички устанак 1917*, Слово Љубве, 1971.
7. Симеуновић, Драган: *Теорија политике – ридер, I део*, Наука и друштво, Београд, 2002.
8. Симеуновић, Драган: *Увод у политичку теорију*, Инститит за политичке студије, Београд, 2009.
9. Ћоровић, Владимир, *Историја Срба*, Зограф, Ниш, 2005.
10. *Војни лексикон*, Војно издавачки завод, Београд, 1981.
11. *Војна етика – Хрестоматија*, уредио Гроздић, Д. Борислав, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.
12. *Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, приредили Ђурић, Силвија и Стевановић, Видосав, БИГЗ, Београд, 1986.
13. *Енциклопедија српског народа*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
14. Clausewitz, Carl: *On War*, Princeton University Press, Princeton, 1989.
15. Wallensteen, Peter, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, 3rd ed., Sage Publications, London, 2012.
16. Rodin, David; Sorabji, Richard: *The Ethics of War, Shared Problems in Different Traditions*, Ashgate, Burlington, 2006,
17. Wells, Donald: *An Encyclopedia of War and Ethics*, Greenwood Press, London, 1996.



### Чланци:

1. Анђелковић, Слободан и Сарапа, Ђорђе: „Међународноправни аспект ангажовања приватних војно-безбедносних компанија у зонама оружаних сукоба“, *Међународна политика*, ????
2. Арежина, Вера: „Специфичности мерења у политичким наукама“, *Српска политичка мисао*, 3/2009, год. 16, вол 25
3. Бабић, Јован: *Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода*, доступно на <http://www.rastko.rs/filosofija/rat-i-mir/delo/14130>
4. Драгојевић, Жарко: *Топлички устанак: недоумице могуће екранизације*, Рад прочитан на научном скупу „Топлички устанак – 85 година касније“, Блаце, 1.3.2002.
5. Младеновић, Божица: „Пет извора о раду преког комитског суда“ у *Топлички устанак 1917*, Часопис за књижевност, културу и друштвени живот Топлице, Прокупље, 1992.
6. Bugnion, Francois: „Jus ad Bellum, Jus in Bello and Non-International Armed Conflicts“, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Т. М. С. Asser Press, vol. VI, 2003, доступно на веб-презентацији Међународног комитета Црвеног крста.
7. Cannizzaro, Enzo: „Contextualizing proportionality: jus ad bellum and jus in bello in the Lebanese war“, *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 864, December 2006.
8. Pissari, Milovan: „Bulgarian Crimes against Civilians in Occupied Serbia during First World War“, *Balkanica XLIV*, SASA, Belgrade, 2013.
9. Stanar, Dragan: „Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating Jus ad Bellum from Jus in Bello“, *Vojno delo*, 2016-8, М.С. Odbrana, Beograd
10. *How is the Term "Armed Conflict" Defined in International Humanitarian Law?* International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper, March 2008. Доступно на <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf>

### **Резиме на енглеском језику**

The Toplica Uprising, the only uprising against invasion forces in occupied territories that took place during the Great War, is not credited with adequate historical significance,

primarily due to the lack of military-tactical success. However, the moral significance of the uprising, which represented a spark of freedom for Serbian people and the harbinger of the collapse of Central Powers, suggests a different connotation of the dramatic events that took place in February and March of 1917, mostly in Jablanica and Toplica counties. This essay investigates the justification of the uprising, from a moral standpoint, using just war criteria of the *jus ad bellum* theory. The analysis of this historical event, using the principles of probability of success, just cause and right intention, proportionality, and finally, last resort, applied to the uprising, a specific form of political violence, provides a scientific confirmation of the Toplica Uprising moral justification.